

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ЧИННИК ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті, присвяченій 150-літтю з дня заснування Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, мовиться про вплив університетів на політичну культуру суспільства. На це, зокрема, указує видатний німецький антитоталітарний філософ Карл Ясперс в своїй роботі «Ідея університету». Університет формує той тип внутрішньої комунікації, який ґрунтується на вільному обміні думками і ідеями. Імператив університетського життя – безумовна свобода вивчення. Свобода викладання, на думку К. Ясперса, аналогічна свободі віросповідання. У ХХІ столітті університети стали загальносвіттовим явищем. І тепер від глобального університетського співтовариства багато в чому залежить майбутнє світового політичного процесу і загальносвітової політичної культури.

Ключові слова: університет, політична культура, Ясперс, свобода викладання, тоталітаризм, гуманізм, освіта.

Питання політичної культури, як і культури взагалі набуває особливу актуальність у сучасному світі, що характеризується різким загостренням конфліктів, протистоянь, посиленням інформаційної потужності з одного боку і варваризацією суспільних настроїв – з іншою. На жаль, жодна з сучасних політичних сил і жодна з сучасних конфесій не в змозі привести суспільство до цілісності і гармонії.

У цьому плані актуальними стають роздуми видатного німецького філософа-антифашиста Карла Ясперса про роль університетів в посттоталітарному суспільстві. Предметом нашого розгляду є його унікальна робота: «Ідея університету» [См.: 7], яка витримала три видання і три переробки. Перше видання вийшло в 1923г. після революційний період, коли перед нестійкою Веймарською республікою гостро стояло питання, по якому шляху піде Німеччина – по шляху демократії або тоталітаризму. Друге видання – в 1946 р., після розгрому німецького нацизму. Третє видання – 1961г., як попередження про можливу фашизацію німецького суспільства, як преамбула до його останньої роботи «Куди рухається Федеративна Республіка Німеччина?» (1968 р.)

У всіх цих трьох виданнях червоною ниткою проходила ідея про особливу роль університетів як центрів соціальної і політичної культури,

як «стабілізаторів» суспільного розвитку, як «запобіжників» сповзання суспільства в дикість і варварство. По суті справи книга «Ідея університету» К. Ясперса є продовженням «ідеї освіти», яка була сформульована ще в часи античності.

Так ще Платон в освіті бачив розвиток в людині здатності міркувати, спрямовуватися до суті будь-якого предмету і не відступати, поки за допомогою мислення не буде постигнута суть людського і суспільного блага. Платон розглядав етику держави як головну мету освіти і рушійну силу, яка визначає індивідуальні дії [См.: 1, с. 425]. Саме цій ідеї служила відома платонівська Академія, яка була заснована в 380 р. до н.е., і проіснувала аж до 529 р. (тобто понад 900 років). Ідеї досягнення суспільного блага через освіту і культуру служив і видатний учень Платона Арістотель. У його розумінні політика має бути відкритою і вільною від забобонів взаємодією, в ході якої люди взаємно формують і освічують один одного, прагнуть досягти справедливих і добрих рішень [См.: 5, с. 97]. Саме з цієї сфери, політика повинна черпати ідеї для практичної діяльності.

Ідею університету як рівноправного з церквою центру духовного виховання сприйняла і християнська Візантія. За зразком римського атенея (що означає – афінський) імператор Феодосій ІІ у 425 р. заснував свій атеней у Константинополі. Його наступником стала Магнавська вища школа (яка була розташована у Магнавському імператорському палаці). Час її створення – 856 рік. У цій школі (її ще називали пандидактеріон, що означає «всенавчаючий») велася підготовка чиновників, дипломатів, воєначальників. Вивчення літератури доповнювалося вивченням граматики і риторики, а на вищому ступені слухачі знайомилися з філософією, юриспруденцією [См.: 6, с. 119]. Тобто вже на даному етапі вища школа активно впливала на формування політичної культури візантійської еліти і всього суспільства. Пізніше в історичній літературі цю школу охрестили як Константинопільський університет. Він продовжував діяти аж до краху Візантійської імперії. Тобто загальна його історія (з моменту появи константинопольського атенея) склала тисячу років.

Сторіччями пізніше за виникнення Константинопільського університету з'явилися університети і в Західній Європі. Першим таким університетом часто називають Болонський університет заснований в 1088 році. Опісля більш ніж сторіччя виникає Паризький університет, заснований в 1208 році. Спочатку вони були професійними корпораціями, на зразок цехів середньовічного міста. Професори об'єднувалися по факультетам (від

латін. *facultas* «здатність») тобто по групах людей, здатних викладати або вивчати ту або іншу дисципліну. У свою чергу студенти об'єднувалися в земляцтва. У визнаних центрах інтелектуального життя спостерігалось значне зростання виготовлення книг і зоснування бібліотек. [См.: 4, с. 254].

У епоху Відродження і Реформації гуманістичні ідеї поступово розповсюджувалися по Європе. Під їх впливом університети почали готувати студентів не тільки до церковного, але і до активного світського життя і світської культури. У епоху Великих географічних відкриттів і завоювань, необмежних колоніальних володінь в університетах обговорювалися питання прав корінного населення і міжнародного права. Винахід книгодрукування спричинив популяризацію друкарського слова. Зокрема, вже в XV ст. в Європе з'явилися наукові журнали, а до XVIII ст. кожен університет зазвичай випускав власний журнал.

У епоху Просвіти університети поступово еволюціонували від навчання, як відзначав Дідро, «відрижкам знання» до «заохочення до творчого мислення». До XIX ст. сформувалися дві основні моделі університету: німецька і французька, хоча одночасно розвивалися інші, наприклад, британська, українська і російська. Німецька модель була в ті часи найбільш вільною. Вона ґрунтувалася на ідеях Вільгельма Гумбольдта, що зумів переконати прусського короля заснувати в Берліні університет нового зразка. Він був відкритий в 1810 році. Мета Гумбольдта полягала в розробці процесу самостійного отримання студентами нового знання, вироблення у них здатності «брати до уваги фундаментальні закони науки в процесі свого мислення». Невід'ємною частиною концепції Гумбольдта були свобода дій і вільна конкуренція між професорами. Їх ім'я і престиж, а, отже, і можливість знайти роботу залежали тільки від рівня досліджень і спеціалізації в тій або іншій науковій дисципліні. Гумбольдт виступав за широку свободу університетів. Його політичне кредо: «Державна повинна постійно усвідомлювати те, що без неї самі по собі справи йшли б набагато краще». По Гумбольдту, завданнями держави є захист зовнішніх рубежів і забезпечення правопорядку в країні за умови надання всіх можливостей для вільного і розкріпаченого національного і індивідуального розвитку [См.: 3, с. 215].

Слідуючи за думкою Гумбольдта, К. Ясперс, відзначав, що загальну зовнішність німецької освіти в ту пору визначала філософія Канта і Гегеля. Лікар, вчитель, службовець бачили своє життя і призначення в світлі всеосяжного етичного світогляду. У німецькій громадській думці відобразилася «Геттингенська сімка» – група професорів, які виступили проти відміни демократичної конституції місцевими владами (1837 р.).

Вони пожертвували професорським комфортом заради служіння істині.

Особливою напругою боротьба між вільнодумством і державним бюрократизмом наголошувалася в університетах Російської імперії. Це повною мірою відносилось і до одеського Імператорського Новоросійського університету, ювілей якого ми відзначаємо в ці дні. Одеса завжди була вільним містом, ще з часів свого створення. Тут в моді були європейські віяння, тут творили поети-вільнодумці, з Одесою було пов'язано багато декабристів. Характерно, що після виступу декабристів цар Микола I саме Одесу назвав «гніздом змовників». В центрі цього руху були так звані «незадоволені молоді люди» – нігілісти, як почали їх називати після виходу популярного тургенівського роману «Батьки і діти» і яскравих статей літературного і соціального критика Дмитра Пісарєва.

Як правило, групувалися ці «молоді і незадоволені» навколо університетів: створювалися кухлі і підпільні секції, Одним з перших серед таких університетів був Новоросійський університет. У нім з 1869 року (тобто на 4-му році існування університету) проходив навчання відомий в майбутньому народоволець Андрій Желябов, якого Н. Бердяєв вважав за особу героїчною, близькою до православно-християнського світовідчуження [См.: 2, с. 87]. У 1872 році до Одеси з Петербургу для «організації молоді» приїжджає Фелікс Волховський, який встиг вже відсидіти у Петропавлівській фортеці. Був налагоджений зв'язок одеського осередку з аналогічними осередками в Петербурзі, Москві, Києві, Херсоні і інших містах імперії. Пізніше Желябов залучає в середу одеських підпільників свого товариша по Новоросійському університету, Михайла Тригоні. Грек за походженням, син багатого поміщика, він, на відміну від виключеного Желябова, отримав диплом юриста і трудився помічником присяжного повіреного при одеському окружному суді, а потім і адвокатом.

У Одесі активно діяв і ще один підпільний кружок – Івана Ковальського, вихованця Подільської духовної семінарії, також виключеного з Новоросійського університету. У 1875 р. народник Євгеній Заславський створює в Одесі першу в Російській імперії політичну організацію робочих – «південно-російський союз робочих». Серед інших активних осіб в одеському революційному русі виділяється Борис Оржіх, син процвітаючого єврейського адвоката і власниці модного магазину, студент фізико-математичного факультету Новоросійського університету.

Вся ця пристрасна революційна молодь була одним з полюсів інтелектуального і суспільного життя навколо Новоросійського університету. Інший, не менш пристрасний полюс був репрезентований тією частиною університетської професури, яка бачила перспективи суспільного

розвитку не у вуличних бунтах і барикадах, а в прогресі культури, науки, де провідну роль покликані грати університети.

До них з повною підставою можна віднести Миколу Миколайовича Ланге (1858-1921). Цей учений, широко відомий в світовій психологічній науці 32 роки віддав Новоросійському імператорському університету. Спочатку приват-доцент, потім ординарний і заслужений професор, він очолив університетський історико-філологічний факультет. Його якнайглибшим переконанням було переконання в первинності етичної, духовної роботи стосовно до всіх суспільно-політичних реформ. Саме цій проблемі він присвятив свою юнацьку магістерську роботу «Історія етичних ідей XIX ст. Критичні нариси соціологічних і релігійних теорій моральності» [См.: 8]

До когорти прихильників високого академізму слід віднести і Петра Євгенійовича Казанського. [См.: 9]. Задля науки і високої культури такі люди і під час смуги робили титанічні зусилля у відстоюванні академічних цінностей. Так, на початку першої російської революції (1905 р.). Новоросійський університет опинився в епіцентрі одеських революційних подій. Будівлі «храму науки» були наповнені різними сумнівними, але, як говорили тоді, «прогресивними» особами, що незаконно приймалися в число вільних «слухачів». Так звана «революційна маса», буквально п'яніла від беззаконня. Так, на слідстві одеський професор Алмазов показав наступне: «Натовп, що наповнив університетські приміщення, нічим не соромився, і деколи ці приміщення перетворювались в клозети, а клозети – в місця для задоволення статевих інстинктів».

На неугодних професорів обрушувалися образи і погрози. Університет потрапив під владу ліберального «академічного союзу» частини викладачів, що об'єдналися з «студентською коаліційною радою». Надалі студентами були проведені пропорційні вибори своїх представників в «Центральний орган Новоросійського університету». На виборах багато хто йшов не під прізвищами, а під кличками, такими як Ісай, Макар Сибіряк, Місяць, Луна, Паровоз, Кулемет. Ці екзальтовані Паровози і Кулемети створили так звану «слідчу комісію», де допитували неугодних ним професорів, на предмет «революційної благонадійності».

Громом серед ясного неба для цих «ультрареволюціонерів» стала «Телеграма 24 одеських професорів», надрукована 17 лютого 1905 року в газеті «Новий Час». Одним з ініціаторів цієї телеграми і був професор одеського Новоросійського університету – правознавець Петро Євгенійович Казанський. У цій телеграмі були слова, які містили в собі декларацію високого академізму. «Ми, – мовилося там, – не знаходимо достатньо яскравих і сильних слів, щоб виразити гарячий протест проти залучення

університетів, що мають свої високі завдання, в чужу їм сферу політичної боротьби».

Своє завдання авторитетні одеські професори сформулювали так: «Теза 1. Необхідно прагнути до відновлення правильного ходу науково-навчальної справи, незалежно від політичного настрою країни. Теза 2. Допущення політичної агітації в стінах університету і взагалі у вищих учбових закладах, несумісно з їхнім призначенням і науковими завданнями». Відбулися два з'їзди академічної інтелігенції. У обох з'їздах активну участь брав і професор державного права П. Е. Казанський. Серед учасників академічного руху були такі імениті вчені, як академік А. С. Соболевський; академік, професор математики Н. Я. Сонін; професор вітчизняної історії І. П. Фільовіч; професор загальної історії С. І. Герье; професор загальної історії П. Н. Ардашев; професор, історик-славист П. А. Кулаковський; професор загальної літератури І. П. Созоновіч; знаменитий орієнталіст, професор А. М. Позднеев; професор зоології А. А. Тихоміров; професор церковного права М. А. Дотепников; професор державного права Н. О. Купльовський; професор права В. М. Грібовський і багато інших.

У результаті Новоросійський університет отримав назву «найреакційнішого» університету Російської імперії. Насправді, ця так звана «реакційність» означала, що в університеті професора спокійно могли вчити, а студенти - вчитися. «Революціонерів» всіх мастей прагнули тримати за дверима університету, що цілком вдавалося аж до лютневої революції. Проте, після лютого 1917 р. відбулися ті самі фатальні соціально-політичні зміни, які перетворили вищу освіту на інструмент політичної диктатури.

Аналогічні процеси відбувалися і в Германії після листопадової революції 1918 року, і особливо, після приходу нацистів до влади в 1932 році. Як відзначав К. Ясперс, університети втратили себе у процесах ідеологічного натаскування з боку влади, або на догоду настроям натовпу. Вони втратили свою високу духовність, перестали визначати світогляд суспільства і перетворилися на інструмент тоталітарної політики.

Після поразки нацизму антифашист соціальний філософ К. Ясперс закликає до відродження високої спадщини німецьких університетів класичної епохи [См.: 7, с. 139-144]. Для вирішення поставленого завдання він формулює ряд принципів ідей. Перш за все, ідею встановлення змістовної кооперації між державою і університетом. Для цього потрібні розуміння державою специфіки університетського життя і виразна самостійна позиція самого університету. Університет повинен відкрито показувати, що він є і чого він хоче.

Необхідне також чітке розрізнення функцій державного службовця і університетського працівника. Якщо держслужбовець – інструмент політичної волі вищих інстанцій, то університетський вчений – самостійний член наукової корпорації. Для службовця, вирішальний чинник – вказівка зверху, наказ, ухвала. Для професора, вирішальний чинник – внутрішня логіка досліджуваного предмету, або читаної дисципліни.

Університетська корпорація не відкидає державу, але і не підкоряється сліпо всякій державній волі. Тим більше неприпустимо використання державою університетів в цілях політичної пропаганди. Держава повинна гарантувати університетам свободу від тиску партій, свободу від політичного примусу. Вона повинна охороняти свободу університетів як від себе самої, так і від втручання інших політичних сил. Вона забезпечує університетам свободу мислення і пошуку істини, надає гарантії вільної і безперервної духовної роботи.

Держава ж, яка не в змозі терпіти істину, виступає супротивником університету. Вона приховує свою ворожість під маскою «упорядкування» роботи вищих учбових закладів. Тим самим вона руйнує університет під виглядом сприяння йому. Тому в демократичних країнах держава (К. Ясперс) «терпить і охороняє університет як звільнений від своєї дії простір». У свою чергу, сам університет формує той тип внутрішньої комунікації, який ґрунтується на вільному обміні думками і ідеями. Імператив університетського життя – безумовна свобода навчання. Свобода викладання, на думку Ясперса, аналогічна свободі віросповідання.

HUMANITAS – відноситься до суті університету. І в цьому сенсі він інтернаціональний. Університет фізично належить конкретному народу, конкретній нації, але при цьому духовно прагне до загальнолюдських цінностей. Дійсний університет, – вважає Ясперс, – служить людству в цілому, репрезентує загальнолюдський творчий потенціал. І в цьому він близький до ідеї церкви. У цьому плані абсолютно по-новому звучить класична фраза: «Одін лише Дух, торкнувшись глини, творить з неї Людину».

Відповідно до ідеї університету будується і організація університетського життя. Пріоритетною метою внутрішньоуніверситетської управлінської діяльності, по Ясперсу, має бути підвищення духовного рівня, турбота про духовне зростання викладачів і студентів, внутрішня підлеглисть духовному життю. Університетський адміністратор діє в іншому екзистенціальному середовищі, ніж державний службовець. Університетських учених Ясперс називає духовною субстанцією особливого вигляду. Вони не виносять негідного поведження, використання методів політичного тиску, втручання в творчу роботу. Якщо ці люди почнуть

«прогинатися» під адміністративним тиском, перекручуючи свій характер, вважає Ясперс, то ідея університету – зникне.

Оптимальне адміністрування університетським життям, по Ясперсу, ґрунтується на рівному діловому тоні, пошані до людської особи, прагненні до процвітання складного внутрішньоуніверситетського світу, на справедливості і адекватності у вирішенні матеріальних питань, дотриманні суверенітету ректорату стосовно різних владних і політичних інстанцій.

Університет в справжньому сенсі слова – елітарна корпорація. Але елітарність тут - особливої властивості. Вона не є спадковою, або придбаною завдяки багатству, силі або шахрайству. Головною її ознакою є духовний і інтелектуальний рівень, висока внутрішня культура членів університетського співтовариства. Ясперс пише про принцип духовного аристократизму, який вигідно виділяє університет на тлі варварських звичок, що панують в світі політики. Вже своєю присутністю в суспільстві університет благотворно впливає на суспільну і політичну культуру.

Відмітимо, що не яка-небудь з нині існуючих політичних систем, або ідеологій, стала сьогодні усесвітньою. Усесвітнім явищем стали університети. Саме вони покрили собою всі континенти і перетворилися на глобальне інтелектуальне і духовне співтовариство, незалежно від політичного устрою держав, в яких вони розташовані. Саме від глобального університетського співтовариства багато в чому залежить майбутнє світового політичного процесу і загальносвітової політичної культури.

Тим більше, що сучасні університети мають в своєму розпорядженні достатній потенціал для політичної освіти. Пошлюся як на ілюстрацію, на можливість викладачів кафедри політології. У її арсеналі такі курси як «Нормативна політологія», що читається на всіх факультетах університету, курси «Сучасної зарубіжної політології», «Політичних систем світу», «Теорії цивілізацій», «Порівняльних теорій демократії», курси лекцій про Євросоюз і його політичні інститути, про Український парламентаризм, а також «Логіка і методологія наукових досліджень», «Політична культура і ідеологія», «Інститут президентства в Україні», «Професійне і навчально-методичне забезпечення викладацької діяльності у Вузах України», «Політична комунікація», «Політичні і соціальні технології», «Філософія політики», «Політичний менеджмент і маркетинг», «Політична конфліктологія», «Політична модернізація і транзитивні процеси», «Політичні процеси і інститути», «Конфліктологія і теорія переговорів», «Історія політичної думки в Україні», «Політичні еліти і політичне лідерство», «Етнополітологія», «Політична психологія». «Політична етика і естетика». «Основи української регіоналістики» «Політична

історія України». «Політичні системи України». Все це – серйозна основа для сучасної політичної освіти і формування політичної культури, без політиканства, і кон’юнктурщини.

У ХХІ столітті, виснаженому кризами, революціями і війнами давно назріла і перезріла необхідність відмови від макіавеллізму, від цинічної установки на те, що «мета виправдовує засоби» роблячи ставку на нелюдність. Життєвою необхідністю сьогодні є повернення до тих принципів, з яких, власне, і починалася європейська цивілізація. Тобто – до ідеї загального блага, ідеї людини як міри всіх речей, – тим ідеям, які культивувалися ще в згаданих нами Академії Платона і Лікеї Арістотеля.

З цього реверсивного, але й прогресивного кроку, ініціаторами якого і можуть стати університети, мабуть, і почнеться поступове одужання людства. Як писав свого часу Антуан де Сент-Екзюпері: «Порятунок в тому, щоб зробити перший крок. Ще один крок. З нього-то все і починається знову».

Список використаних джерел та літератури

1. Батлер-Боудон Т. 50 великих книг по філософії / Том Батлер-Боудон; пер с англ. – М.: Ексмо, 2014. – 576 с.
2. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. Бердяев. – М.: Наука, 1990. – 222 с.
3. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Под ред. С. Ю. Солодовникова. – Мн.: МФЦП, 2002. – 1008 с
4. Дэвис Н. История Европы / Норман Дэвис; пер с англ. – М.: АСТ, 2006. – 943 с.
5. История философии / под ред. В. П. Кохановского, В. П. Яковлева. – Изд. 6-е. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 731 с.
6. Райс Д. Византийцы. Наследники Рима / Д. Райс; пер. с англ. – М.: Центрполиграф, 2003. – 204 с.
7. Ясперс К. Идея университета / к. Ясперс. Пер с нем. – Минск: БГУ, 2006. – 159 с
8. http://www.spadshina.com/ru/programs/vidatni-ukrayintsi/lange-mikola-mikolajovich/?_offset%5b0%5d=4&
9. http://www.hrono.info/biograf/bio_k/kazanski_pe.html